КЕРЕЙ

Жалпы таңбасы , ашамайлыда , ұраны «Ошыбай». Керейлер де Орта жүздің ең ірі тайпаларының бірі, олар туралы мәліметтер XIII ғасырдағы монгол деректерінде, Рашид ад-Диниң шежіресінде жәпе басқа деректемелерде кездеседі.

Қазақ халқыыың құрамына енген басқа тайпалармен қатар, керейлер де халықтың әскери-саяси тарихына, оның экопомикалық, әлеуметтік, рухани қалыптасуыиа белсеие қатысты. Жоғарыда аталғап этникалық құбылыстарға байланысты бұл тайпаның жекелеген рулары өздері мекендейтии негізгі аймақтармен қоса басқа тайпалардың, тіпті басқа жүздердің аумақтарына да қоныстапды.

Рулық бөлінісі жөнінен керей тайпасы екі ірі: ашамайлы жәпе абақ бірлестіктеріпен тұрады. Ашамайлылар Шыңғыс-ханның күшейе түскен монгол державасы мен керейлердің (керейіттер) қақтығыстары кезеңінде шығыс аймақтардан Қазақстанның солтүстігіне қоныс аударған керейлер. Абақтар монғолдар қолының қысымымен солтүстік-батыс Монғолияға кеткен керейлердің Шығыс Қазақстан аумағында қалған үлкен бір бөлігі.

Бұл бірлестіктердің атауы таңбаларының бейнесіыеп: ашамайлы «ашамай» (түйеге салатын ер) таңбасынан шыққан, ал абақтардың таңбасы «абақ таңба» «эф» әрпі тәрізді. Оның мәиі беймәлім.

Түркі тілдерінде «омак», «умак», «обак» және монгол тілінде «обок», «обох» деген сөздер қандас туыстардың өзінше бір одағы ұғымын білдіреді. Абақ керей дегеніміз қапдас туысқан керейлер одағы деп жорамалдауга да болады.

Сондай-ақ, халық арасында Абақ-ана туралы да аңыз кең тараған. Абақ керей тайпасы сол анадан тарағаны, ол ана XVIXVII ғасырда өмір сүрді деген тарихи дерек те бар...

Керейлердің жалпы тайпалық таңбасы зерттеушілердің анықтағанындай, айқыш сызық ( ) болып табылады, олардың айтқандарын ел арасынаи жиналған материалдар да қуаттап отыр. С. А. Аманжолов пен Ниязов оз зерттеулерінде керейлердің мынадай: , екі таңбасын келтіреді, бұл орайда біріншісін олардың негізгі таңбасы деп санайды. Ал ел арасыиан жиналған далалық этнографиялық материалдар таңбаның алғашқысып теріске шығарады жәие керейлердің таңбасы белгісі болғанын, сирек болса да белгісінің кездесетініи көрсетеді.

Керейлердің жалпы тайпалық ұраны «Ошыбай». Керей тайпасыпың рулық құрылымы далалық материалдар мен этнографиялық деректерге қарағанда 5-кестеде көрсетілгеидей бөлып келеді.

Тарихи-этпографиялық әдебиетте керей тайпасының ірі тармағы Абақ туралы мәліметтер сирек ұшырасады, бірқатар зерттеулерде олардың негізгі рулары ғана атап өтіледі. Мұпың себебі, Абақ руларының Қазақстаішан тыс жерлерге қоныс аударуыиан бөлса керек.

«Абақ», «обох» атауыиың мөнғол сөзі екені және «қандас туыстар одағы», яғни ру дегенді білдіретіні жогарыда айтылады. Халық арасында қазақ тайпаларының, руларының, соның ішінде абақ-керейлердің де шығу тегі туралы төмекдегідей аңыз айтылады. Кез келген генеалогиялық негіз сияқты, төменде келтірілетін аңыздың да мифологиялық сипаты бар және бір-бірімен араласып кеткен сансыз көп иұсқалардың бірі болып табылады. Бірақ мұндай шежірелердегі басты ыәрсе сол оларда халықтың этникалық сана-сезімі сақталады және руды құрайтын ұрпақ өкілдері өзгеріп, белгілі бір тайпаға жатқызады. Мұндай аңыздардап қазақ тайпалары мен руларының сандық құрамын, шығу тегін айқындап беретін мәліметтер табуға болады.

Аңыз бойынша Байқұтанның үш әйелі болғаи: бәйбішеден Арғын, Найман, тоқалынан Уақ, Керей, үшінші әйелінен Қоңырат, Қыпшақ туған.

Бұл шежіреге қарағанда Уақ Керейдің ағасы, керейлермен көшіп-қонып жүрген, солардың арасында ерекше сый-құрметке бөленген.

Керейдің, аңызда айтылатыиындай, Абақ атты сұлу да ақылды әйелі болған. Осы әйелінен Әбілғазиз есімді ұл туған. Көп кешікпей Керей өледі де, Абақ жеті жасар баласымен жесір қалады.

Әмеңгерлік1 жолымен Уақ Абақты әйел етіп алмақшы болады, бірақ батыл, ақылды, сұлу әйел оған көнбейді. Уақтың күдерін үзу үшін ол ұлын балаларға арналғап ашамайлы ермен ерттелген атқа отырғызып, Ұлы жүздің үйсін тайпасындағы төркіпіне кетіп қалады. Бұл жердегі қазақтарға мұсылмаи діиінің қанат жая бастаған кезі екен, үйсіндер арасыпда шыққап тегі өзбек Қарақожа имамның ықпалы зор болғаи деседі. Бірде алдап-арбап, енді бірде қорқытып, сол имам Абақты өзіне тоқалдыққа тиюге мәжбүр етеді. Осы некеден ұл туып, шешесі оны бұрынғы күйеуінің есімімен Керей деп атайды.

Ер жеткен соң Әбілғазиз өгей әкесімен сыйыса алмайды. Ол шешесі Абақты алый, Сарыарқаға көшіп кетеді.

Уақыт өте келе Әбілғазиз көркем, он саусағыпан өнері тямған, шешен де тапқыр жігіт болып өседі, сол үшін оған «шешен» деген ат беріледі. Осы аңызға қарағанда ашаманлы-керейлердің арғы атасы Абақтан таратылады.

Жоғарыда келтірілген аңыз тарихи жағынан анық нұсқа ретінде емес, керісінше, мифтік болғанымен, керейлердің тегі туралы, сол заманның этникалық сана-сезімі мен идеологиясы туралы айтылатын этнографиялық дерек ретінде қарастырылады.

Бірқатар аңыздарда Орта Азия дан шыққан «сарт» этнонимінің өкілдері туралы айтылады. Сонымен қатар, Орта Азияның қазақ даласына қоныстанып, қазақ қыздарына үйленген сарт саудагерлері де «шала қазақтар» (жартылай ңазақтар) деп аталатып тұтас бір топ қалыптастырған. Бұл көрініс ғасырлар бойы көршілер арасында этникалық байланыстардың орын алып келуінің айқын куәсі.

Жоғарыда келтірілген аңыз халықтың фольклорлық мұрасы ретінде кейбір рулардың халықтық этимологиясын (мысалы, керей тайпасының ашамайлы руы), ұлттық әдетғұрыпты (әмеңгерлік), әр түрлі жүз өкілдері (керей мен үйсін) арасыпдағы қыз алысуды және т. б. этнографиялық жайттарды анықтап береді, Аңызда келтірілген түрлі таксономиялық құрылымдардан керей тайпасының Абақ сияқты ірі бөлімінің аталық (патрилиниджи) және аналық (матрилиниджи) жағынан шығу тегін анықтауға болады.